

SOLYMOSI LÁSZLÓ

Az Ernuszt-féle számadáskönyv és a középkor végi népességszám (A középkori megyei adószámadások forrásértéke)

Magyarországon a királyi (állami) adó kivetésével és behajtásával kapcsolatos írásbeliség különféle termékei közül az igen sokoldalúan hasznosítható középkori adólajstromok rendkívül hiányosan s csak Zsigmond király uralkodásától kezdődően maradtak meg.¹ A megyényi vagy ennél kisebb területre kiterjedő, eltérő szerkezetű és részletességű adóösszeírások földrajzi megoszlása meglehetősen egyenetlen.² Túlnyomóan nagy részük a középkori Magyarország peremvidékére és Szlavóniára vonatkozik. Az ország középső részén teljes középkori adólajstrom egyedül csak Veszprém megye területéről maradt fenn.³

Hunyadi Mátyás király nagyszabású külpolitikai terveinek megvalósítására, főként III. (Habsburg) Frigyes német-római császár ellen folytatott hadjárataira állandó hadsereget tartott, melynek költségeit rendkívüli adóból fedezte. Az országgyűléssel minduntalan jobbgáportánként egy aranyforint rendkívüli adót szavaztatott meg, melyet évről évre beszedett.⁴ Erről az egyforintos adóról készült Veszprém megye 1488. évi adólajstroma.

Az értékes 1488. évi adójegyzéket elsőként a múlt század végén *Csánki Dezső* ismertette és hasznosította történelmi földrajzában. Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy a forrás teljesen pontos feldolgozását nem végezhette el, mert a lajstromot a rajta

¹*Bakács István*: A dicális összeírások. A történelmi statisztika forrásai. Szerk.: Kovacsics József. Bp. 1957. 62. és 79. l. 9. jegyzet. Megyei adószámadás nyilván több maradt fenn. *Kubinyi András*: A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. (továbbiakban: Kincstartók) Levéltári Közlemények 28 (1958), 471. l. 99. jegyzet.

²Közülük adott ki hibásan néhányat *Thallóczy Lajos*: A kamara haszna (lucrum camerae) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. (továbbiakban: Kamara) Bp. 1879. 172–194. Zala megyéből a kapornaki járás 1513. évi adóösszeírása maradt meg. *Holub József*: Zala megye története a középkorban. (továbbiakban: Zala megye) I. [Pécs], 1929. 298. Győr megye három járásának kivonatos adóösszeírását ismerjük 1518-ból. Magyar Országos Levéltár, Diplomatai Levéltár (továbbiakban: DL) 25024. Ugyanebből az évből való Várdai Ferenc erdélyi püspök Bodrog megyei birtokainak királyi adólajstroma: DL 82507. Az egyetlen nemesek neveit is közlő említett kapornaki összeírás jelzete: DL 32206.

³DL 28340.

⁴*Holub*: Zala megye, 289., *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1946. 155, 159., *Fügedi Erik*: Mátyás király jövedelme 1475-ben. (továbbiakban: Mátyás király) Századok 116 (1982), 490. szerint Mátyás uralkodása utolsó másfél évtizedének három évéből (1484, 1488 és 1489) nincs adat az egyforintos adó beszédésére. A Veszprém megyei adólajstrommal foglalkozó cikk elég bizonyosságul szolgálhat az 1488. évi adózásra, s kis fáradsággal a másik két évre is találtunk adatot: DL 46123, 93563. Az adózás tehát folyamatos volt, a királyi adót évről évre behajtották.

levő vízfoltok miatt helyenként nem tudta elolvasni.⁵ Azóta a településtörténeti és a demográfiai kutatás többször foglalkozott az 1488. évi adólajstrommal, s itt-ott módosította Csánki megállapításait. Csánki vélekedésével szemben például kiderült, hogy az összeírásban minden kétséget kizáróan Veszprém városa is szerepel.⁶ Az is igazolódott, hogy az adójegyzék két adata nem kettő, hanem egyetlen Jutas településre vonatkozik.⁷ A korrekciók mellett azonban ellentmondások is születtek, amelyek arról tanúskodnak, hogy az adólajstrom maradéktalan feltárása ezúttal sem sikerült. Többek közt nem tisztázódott, hány adóköteles település volt a megyében, s hogyan adóztak az egytelkes nemesek.⁸ A modern technika (ultraviolett lámpa) segítségével szerencsére sikerült a forrás szövegét feltárni, s ezzel elhárult a lajstrom feldolgozásának legfőbb akadálya.

Az 1488. évi adóösszeírás feldolgozását nagyobb tanulmány keretében végeztem el.⁹ Tanulmányom, amely függelékében tartalmazza a forrás latin szövegét, megismerteti az adólajstrom keletkezésével, szerkezetével és az adózás módjával. Rekonstruálja a megye közigazgatási beosztását, lokalizálja az összeírt településeket és megállapítja számukat, kideríti a név nélkül vagy hiányos névvel szereplő földesurak kilétét. Részletesen foglalkozik a különféle helyzetű adózók, továbbá a földesurak és az adóköteles

⁵ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III. Bp. 1890–1897. (továbbiakban: Csánki) III. 201–293. Az összeírás Tálodra, illetve Tengerdre vonatkozó adatait Zala, illetve Fejér megyénél közli. Uo. 114, 353. Olvasati nehézségekre a 202. lap jegyzetében hivatkozik.

⁶ Magyarország Régészeti Topográfiája. (továbbiakban: Régészeti Topográfia) Főszerk.: Gerevich László. I–IV. Veszprém megye régészeti topográfiája. Bp. 1966–1972. II. 232. A javítás *Pataki Vidor* másolatán alapul. Erre – amint az a mezővárosok összevont adójából kikövetkeztethető – korábban rájött *István Szabó*: La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449–1526. (továbbiakban: La répartition) *Studia Historica*. Bp. 1960. 13. = *Etudes historiques*. Publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. I. Bp. 1960. 371.

⁷ *Solymosi László*: Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv* 68 (1972), 185–188. Itt jegyezzük meg, hogy a ma is létező Somogyfajszra vonatkoztatott középkori források viszont valójában két Fajsz nevű településről tájékoztatnak.

⁸ *Éri István*: Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata. (továbbiakban: Településtörténeti vázlat). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8 (1969), 201. szerint az összeírásban 264 település, míg *Szabó*: La répartition, 13., *Szabó István*: A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X–XV. század) Bp. 1966. (továbbiakban: Falurendszer) 193. és 198. szerint 269 helység szerepel, nem tekintve az általa három városias település esetében alkalmazott összevonást. Az egytelkes nemesek adóját fél forintra tette *Ila Bálint–Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 244. és passim, valamint *Éri*: i. m. 209. Egyforintos adózásukkal számolt viszont *Szabó István*: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között (továbbiakban: Magyarország népessége). Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1849-ig. Szerk.: Kovacsics József. Bp. 1963. 89. Vö.: *Uő.*: Falurendszer, 198. Bár külön nem hangsúlyozta, Csánki Dezső is úgy vélte, hogy az egytelkes nemesek nem egy, hanem fél forinttal adóztak. *Csánki* III. 222: Bercsháza, 239: Kőkeháza, 253: Szentkirályszabadja és passim. Vö. a 38. jegyzettel.

⁹ *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások (továbbiakban: Adólajstrom). Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 121–239. (Veszprém megyei Levéltár Kiadványai 3)

birtokok és háztartások megoszlásával, az adóköteles települések típusaival és nagyságrendjével, megállapítja a falusi és a városias településekben adózók arányát. Végül az adólajstrom adatait három közel egykorú – a függelékben ugyancsak közzétett – megyei adószámadással veti egybe. Ennek során a megyei számadások forrásértékével is foglalkozik: rámutat történeti hasznosításuk korlátozott lehetőségeire és eddigi feldolgozásaik fogyatékoságaira. A tanulmány ez utóbbi – általánosabb érdeklődésre számító – részét némi változtatással, bővítéssel az alábbiakban is közzétesszük.

* * *

Az 1488. évi Veszprém megyei adólajstrom feldolgozása lehetőséget ad arra, hogy a kapott eredményeket összevegyük a megye királyi adójára vonatkozó közel egykorú forrásokkal. A legjobb az lenne, ha adóösszeírást hasonlíthatnánk össze adóösszeírással. Erre azonban nincsen mód. Még így is szerencsések vagyunk; a lajstromot három adószámadással szembesíthetjük. Közülük kettő régóta ismert, Ernuszt Zsigmond pécsi püspök és királyi kincstartó nyomtatásban is megjelent számadáskönyvében maradt fenn, míg a kiadatlan harmadikra Kubinyi András hívta fel figyelmemet.

Az adólajstrom és a három számadás egybevetése – két eltérő forrástípusról lévén szó – főként forráskritikai eredményeket hozhat: az adózást részleteiben és összességében tükröző adólajstrom segítségével megállapíthatjuk az adózásról átfogó képet nyújtó számadások forrásértékét. Eljárásunk közvetlenül érinti az Ernuszt Zsigmond-féle 1494. január 31-től 1495. december 31-ig vezetett számadáskönyv hasznosítását. Ez az országos szempontból kiemelkedő jelentőségű forrás többek közt 43 anyaországi és a 7 erdélyi, valamint a 4 szlavóniai megye 1494. és 1495. évi adózásáról tájékoztat. Az 57 anyaországi megye közül azonban 12 alföldi és két déli megye, továbbá a kiváltságos helyek és kerületek adatai hiányoznak belőle.¹⁰

Az összehasonlítás előtt ismerkedjünk meg a három Veszprém megyei számadás keletkezésével.

II. Ulászló király 1494. március 31-én a rendeket április 24-re országgyűlésre hívta Kassára. A kassai országgyűlés, melyen a megyei nemességet követiek képviselték, május

¹⁰A forrás jelzete: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Cod. Lat. medii aevi 411. A kódex leírását adja Codices manu scripti Latini. Vol. I. Codices Latini medii aevi. Recensuit Emma Bartoniek. Budapestini, 1940. 376. A forrást kiadta *Johann Christian von Engel*: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. (továbbiakban: Geschichte) I. Halle, 1797. 17–181. A megyei számadásokat lásd *Uo.* 20–39, 130–150., a Veszprém megyére vonatkozókat pedig *Uo.* 26–27, 131–132., illetve *Solymosi*: Adólajstrom, 212–213. Az 1495. évi forrásban az összeadás hibás, a tételek összege eggyel több, vagyis 3501 forintot tesz ki. Az 1495. évi számadás felhasználásakor ezzel a javított összeggel számoltam. – A számadáskönyv felépítését, szerkezetét ismerteti *Kubinyi*: Kincstartók, 46–48. A számba vett és a hiányzó megyékre lásd *Mályusz Elemér*: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt (továbbiakban: Magyarság). Magyar Művelődéstörténet. Szerk.: Domanovszky Sándor. II. Magyar renaissance. Bp. [1939.] 119. Vö. *Szabó*: Magyarország népessége, 68. A számadáskönyvvel újabban *Fügedi*: Mátyás király, 490–493. foglalkozott. Az értékes forrást statisztikailag *Ember Győző*: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadásai 1555–1562. Századok 116 (1982), 507–538. dolgozta fel és vetette egybe a 16. század közepi magyar kamara számadások azonos módon feldolgozott adataival. Az utóbbi tanulmány szerzője a számadáskönyv újbóli kiadását tervezi. (Ember Győző szíves közlése.)

25-én egyforintos adót ajánlott meg a királynak.¹¹ Ezt követően Ernuszt Zsigmond kincstartó kiküldte a dikátorokat a megyékbe az adó behajtására. Veszprém megyében Pozsár Gáspár és Horváth György dikátorok láttak munkához.¹² Az adó kirovása és behajtása hasonlóan történt, mint 1488-ban. Ezúttal azt is tudjuk, hogy a veszprémi székben Pozsár Gáspár, a vásárhelyi székben pedig Horváth György szedte az adót. Az utóbbi pécsi polgár volt, akit a kincstartó bizonyára püspöki székhelyén ismert meg. Az adószedés a nyár derekán befejeződött. Erre utal, hogy július 31-én a vásárhelyi szék nemesi egyeteme felhatalmazta a főispánt, az alispánokat és a szolgabírákat, hogy megbírságozhassák azokat az egytelkes nemeseket és azokat a jobbágybirtokos földesurakat, akikről Horváth György eddig még nem kapta meg az adót.¹³ Amikor ők is fizettek, illetve a hátralék behajtásához már nem sok remény fűződött, a két dikátor elkészítette a számadást, és pedig még Kinizsi Pál életében, vagyis 1494. november vége előtt, és betérjesztette a kincstartónak, aki elfogadta és bemásoltatta azt számadáskönyvébe.¹⁴

A másik számadás egy évvel később, hasonló körülmények között keletkezett. Ezúttal a budai országgyűlés 1495. június 14-e táján ajánlotta meg az egyforintos adót, melyet Batthyány Benedek és Polyák Gergely királyi dikátorok a nyár derekán hajtottak be a megyében.¹⁵

A harmadik számadás, amely az előbbiekkal szemben félforintos adóról készült, keltezetlenül maradt ránk.¹⁶ Szerencsére a benne szereplő személyek, illetve utalások alapján pontosan datálható. A számadás szerint Pápát már nem Zápolyai István nádor, hanem fia, Zápolyai János, a későbbi király birtokolta, akit a forrás apjáról Nádorispánfi Jánosnak hív.¹⁷ Mivel a nádor 1499 végén halt meg, a számadás csak ezután, azaz az 1500-as években keletkezhetett. Ennek a datálásnak megfelel Bakócz Tamás

¹¹ A királyi meghívólevél Tolna megyéhez: DL 46259. Az adómegajánlásról a számadáskönyv tájékoztat. Engel: Geschichte I. 20. – A kincstartó 1494. június 8-án szólítja fel Gyulay György baranyai alispánt, hogy levele vétele után azonnal hívja össze a megye nemesi universitását, és a királyi levél tartalma szerint késedelem nélkül küldje ki a királyi adószedőket. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF), 260150. (Állami Központi Levéltár, Pozsony, Révay család levéltára: Gyulay levéltár, fasc. 10. no. 39.) Szabolcs megyében a négy szolgabíró 1494. szeptember 1-i jelentése szerint akkortájt még folyt az adóbehajtás. DL 97521.

¹² Engel: Geschichte I. 26.

¹³ DL 102657. A vásárhelyi szék dikátora az oklevélben Pécsi György néven szerepel: *ad manus prudentis et circumspecti Georgii Quinqueecclesiensis*.

¹⁴ A számadáskönyv szerint a király Kinizsi Pál halálát követően, már 1494. november 26-án Temes megye honorját Somi Józsnak adományozta. Engel: Geschichte I. 127.

¹⁵ Az országgyűlésről és az adómegajánlás időpontjáról a számadáskönyv tájékoztat. Engel: Geschichte I. 130. A Veszprém megyei adószedőkre lásd Uo. 131., az adóbehajtás idejére pedig Kubinyi: Kincstartók, 46. l. 95. jegyzetet. A szepesi várnagy és alispán 1495. augusztus 24-én kapta meg az adót. DL 75105. – A DL és a DF „kék cédulái” szerint a két évből csak egyetlen megyei adójegyzék, a szlavóniai Körös megye 1495. évi lajstroma maradt fenn: DL 104045.

¹⁶ Jelzete: Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Litterae et epistolae originales 255. Vö. Hermann Zsuzsanna: Az Egyetemi Könyvtár Werbőczy-kéziratai és az „Analecta saeculi XVI Hungarica”. Bp. 1983. 13, 26. A forrás kiadása: Solymosi: Adólaajstrom, 214–215. Kubinyi Andrásnak ezúton is köszönettel tartozom, hogy az általa felfedezett forrást felhasználásra és közlésre átengedte, s az 1488. évi adólaajstrom és a számadások egybevetésére ösztönzött.

¹⁷ Zápolyai Jánost 1504-ben is Nádorispánfi névvel illetik. Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre. II. Sopron, 1891. 593.

esztergomi érseki címe, amit 1497 végén kapott, továbbá az elhunyt Zsigmond főpap kincstartó említése, aki nyilván nem Ernuszt Zsigmonddal, hanem utódával az 1500-ban meghalt Wémeri Zsigmond zágrábi püspökkel és királyi kincstartóval volt azonos.¹⁸ Kamicsáci Horváth Márk szereplése alapján a számadás keletkezésének felső határát is megállapíthatjuk. Mivel Magyar Benigna második férje 1508-ban Zágrábban lováról leesve a nyakát szegte, a kérdéses forrás csak Horváth Márk 1508-ban bekövetkezett halála előtt készülhetett.¹⁹

A közelebbi datálást a számadás két megjegyzése teszi lehetővé. Az egyik szerint Kamicsáci Horváth Márk 16 lovasra kapott pénzt az adószedőktől, s úticéljuk Csehország volt. Mivel II. Ulászló magyar és egyben cseh király 1508 előtt csak 1501 vége és 1502 tavasza között tartózkodott Csehországban, Horváth Márk megbízatását is ehhez az úthoz kapcsolhatjuk.²⁰ A másik megjegyzés szerint a két dikátor Szent Mihály havától Szent György napjáig, azaz szeptembertől április 24-ig végezte munkáját, vagy legalábbis kiadásait erről az időről számolta el. Ez az időmegjelölés jól összefér a csehországi úttal. Az őszi adószedés, akárcsak 1488-ban, lehetővé tette, hogy az adószedők decemberben már utalványozzanak az addig befolyt összegből, éspedig elsőként a Csehországba készülő Horváth Márknak. A dikátorok tevékenységének kezdete jól kapcsolódik az 1501. évi tolnai országgyűléshez. Az elmondottak alapján a következőképpen vázolhatjuk a keltezetlen számadás keletkezését.

A tolnai országgyűlés 1501 szeptemberében félforintos adót ajánlott meg a királynak.²¹ Az adó behajtására Bornemissza János királyi kincstartó Rumi Jób és Kacor András dikátorokat küldte Veszprém megyébe.²² A két adószedő októberben kezdhette meg a munkát, melyben az alispánok, a szolgabírák mellett a tehetősebb megyei nemesek és két jegyző segítette őket. Az utóbbiak kétségkívül a veszprémi, illetve a vásárhelyi szék jegyzői voltak, s az adómehtagadók számára a megye hatóságának bíróságleveleit állították ki. Az adó^a behajtása 1502 januárjában valószínűleg befejeződött. Erre abból következtethetünk, hogy a megye hatósága 1502. január 23-án Levelden Alsóajkai Jánosnak nyugtát adott számadásáról, melyet a királyi adóval párhuzamosan,

¹⁸ Wémeri kincstartóságára lásd *Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. Tanulmányok Budapest Múltjából* 12 (1957), 31. és *Uő.: Kincstartók*, 40. 1500. évi budai sírkövét említi *Nagybákay Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13 (1978), 125.

¹⁹ *Lukcsics Pál: Kinizsyné Magyar Benigna örökösei. Turul* 48 (1934), 67., *Éri István: Nagyvácszony. Veszprém*, 1971³. 26., *Fógel József: II. Ulászló udvartartása. (1490–1516) Bp.* 1913. 68.

²⁰ A király 1501. december 24-i levelében értesíti Sopron városát, hogy Csehországba utazik. Sopron szabad királyi város története. I/6. Oklevelek és levelek 1482-től 1520-ig. (továbbiakban: Sopron város oklevéltára. Közli Házi Jenő. Sopron, 1928. 198. A király 1509 elején távozott el ismét. *Uo.* 247–248.

²¹ *Martinus Georg. Kovachich: Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros... celebratorum.* (továbbiakban: Supplementum) Tomus II. Budae 1800. 300–301., Sopron város oklevéltára I/6. 197.

²² Bornemissza János kincstartó 1501. október 28-án intézkedik, hogy a királyi dikátorok Pozsega megyében haladéktalanul kezdjék meg az adó kirovását. *Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450–1527. Az oklevéltárt szerkesztette Horváth Sándor* (továbbiakban: Jajcza). Bp. 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria 40.) 155–156. Említi *Kubinyi: Kincstartók*, 54. l. 159. jegyzet.

de a megye által a megyei had költségeire beszedett ugyancsak félforintos adóról terjesztett be.²³ Az év elejét követően a két dikátor feltehetően a hátralékosok adójára várt, majd közvetlenül 1502. április 24-e után, a számadási periódus végén készítette el, és minden bizonnyal az ekkor folyó budai országgyűlés alkalmával nyújtotta be számadását Bornemissza János kincstartónak.²⁴ Az 1502. évi számadás tehát lényegében az előző év végi állapotokat tükrözi.

A három számadás felépítése és tartalma hasonlít egymáshoz. Az 1494. és 1495. évi számadás közli a kirótt, a befolyt és a behajthatlan adó összegét. A befolyt adótól elkülönítve mindkettő tételesen felsorolja a dikátorok és az adószedésben közreműködők juttatását. Ezek a tételek a befolyt adóként szereplő összeggel együtt tették ki a dikátorok által ténylegesen beszedett adó mennyiségét. Az 1501. évi számadás abban különbözik az előbbi kettőtől, hogy nem tartalmaz összesítést, továbbá bővebb amazoknál: az adószedésben részt vevők járandóságán túl azokat az összegeket is tételesen felsorolja, amelyeket a kincstartó megbízásából a befolyt adóból a dikátorok a számadás előtt kifizettek. Ezek a tételek eredetileg a másik két számadásban is benne voltak, csak hogy amikor a számadáskönyvbe bemásolták őket, ezeket külön helyre – a kincstartói kiadások rovatába – jegyezték be.²⁵

A kirótt és a behajtott adó közti különbséget mindhárom számadás tételes bontásban is közli. Ezek között külön-külön vagy olykor összevontan az egyes földesurak, társadalmi rétegek (egytelkes nemesek, királyi vadászok, egyházi nemesek) behajthatlan adói, továbbá azok az összegek szerepelnek, amelyeket a három forint értékkel nem bíró szegényektől, illetve a felégetett porták után vagy más okból nem szedtek be, valamint amelyeket a földesuraknak kedvezményképpen (minden húsz jobbágy után egy servitor vagy factor adóját) elengedtek.

A hasonlóság mellett a már jelzettekén túl lényeges különbségek is vannak a három számadás között. Nevezetesen: a behajthatlan adótételek sorában léteznek olyanok, amelyek nem fordulnak elő mindhárom számadásban, noha helyük lenne ott. Így az 1495. évből a szegények, az 1494. évből a felégetett porták, a harmadikból pedig az egytelkes nemesek behajthatlan adója hiányzik.

A szegényeket és a felégetett portákat – adómentesek lévén – a dikátoroknak nem kellett számba venniük.²⁶ Hogy szerepelnek némelyik számadásban, annak az volt

²³ DL 66367.

²⁴ A Szent György (április 24.) napján megkezdett budai országgyűlés 1502. május 12-én még tart. *Kovachich*: Supplementum II. 301–302., *Thallóczy*: Jajcza, 159–163. A számadási periódusra lásd *Kubinyi*: Kincstartók, 46.

²⁵ Így Veszprém megye adójából a szabácsi bánoknak, továbbá Horváth Márknak és Jánosnak, ifjabb Vitéz János veszprémi püspöknek és másoknak utalványoztak. *Engel*: Geschichte I. 42, 151.

²⁶ Mind az 1493, mind az 1495 őszen kelt parancslevél szól a szegények adómentességéről. Az utóbbi a törökök, németek és lengyelek által felégetett és más módon elnéptelenedett házak adómentességét is említi. Sopron város oklevéltára I/6. 123., A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. (továbbiakban: Teleki oklevéltár) Írta és összeállította Iványi Béla. Szeged, 1937. (Az 1931-es év téves) 180. Az oklevél bő regesztáját Iványi 1494. február 4-i dátum alatt közölte. Ez azonban nyilvánvaló tévedés. *Holub*: Zala megye 291. szerencsére használta az 1945 táján feltehetően elpusztult (a DL-ben a gyömrői levéltár anyagából hiányzó) oklevél eredetijét, s ennek alapján állapította meg, hogy az 1495 őszen tartott szegedi országgyűlés adómegaján-

az oka, hogy egyfelől mégis összeírták őket, másfelől az adó behajtásakor a kivetéshez képest helyesbítés (*rectificatio*) történt, miként arra az 1501. évi számadás külön rovata utal.²⁷ Mentésítették – a behajthatlan tételek közé sorolták – az adó kirovása óta elemi csapás vagy hatalmaskodás miatt leégett portákat és azokat a jobbágyokat, akik állatuk elhullása, a családfő elhalálása folytán vagy más okból szegénysorba jutottak. Mivel az adó megfizetésekor a falusi bírók a helyszíntől távol – Vásárhelyen, illetve Veszprém-ben – csupán esküvel tanúsították, hogy időközben hány adóköteles porta vált adómentessé, bizonyára éltek a dikátorok félrevezetésének kínálkozó lehetőségével.²⁸

Akárhogy is volt, a dikátorok az adó kirovásakor ezekkel a portákkal is mint adókötelesekkel számoltak, míg azokat, akiknek vagyona nem érte el a három forintos cenzust, a felperzselt portákkal együtt számba se vették. Nem kétséges, hogy mindhárom évben voltak szegény és felégetett porták, amelyek így szükségképpen kimaradtak az adóösszeírásból és a számadásból.²⁹ Számukat ezért nem is ismerjük. Ismerjük viszont azokét, amelyeket mégis összeírtak, illetve csak a rektifikáció során minősítettek szegény, illetve felperzselt portának, s ennél fogva a számadások nyilvántartották őket. Ha az egyik vagy másik mégis hiányzik valamelyik számadásból, az nem a dikátorok eltérő szempontjaira, hanem inkább arra utal, hogy a rektifikáció alkalmával nem találtak újonnan szegénnyé vált vagy felégetett portákat.³⁰ E vonatkozásban a számadások közti eltérések nem zavarják az összehasonlítást. Lényegesen az sem, hogy 1488-ban nem tudunk rektifikációról, hacsak az egyes adótételek utólagos javításait nem tekintjük annak.³¹

---

lását követően a „király december elején küldte szét a rovókat s egyben értesítette erről a megyéket”. A kérdéses parancslevél tehát valójában 1495. decemberének elején kelt. Az 1495. évi őszi keltezészt megerősíti, hogy a kincstartó 1495. október 25-én Szegeden kiadott levelében arról tájékoztatja a Szatmár megyei adószedőt, hogy az egyik birtokot a király a „jelen adó” alól mentesítette. DL 46327.

²⁷ Az Ernuszt-féle számadáskönyv Szlavóniában és Pozsega megyében a törökök, Szlavóniában és Somogyban a németek, Nógrád megyében a lengyelek által felégetett javakra vagy házakra, Pozsony, Bars és Vas megyében pedig a pestis pusztításaira utal. *Engel: Geschichte* I. 26, 28, 37–38, 143, 144, 145, 146, 147. Mivel a lengyelek és a németek Mátyás király halálát követően pusztítottak az országban, az általuk felégetett birtokok behajthatlan adója nyilván nem a rektifikáció során került a számadásokba, hanem ugyanúgy összeírták őket, mint az adóképes portákat. Így a szegények esetében is joggal feltételezhető, hogy egy részük nem az utólagos korrekciónak köszönheti szereplését a számadáskönyvekben. Az 1495. évi számadások kifejezetten csak Trencsén, Zala és Somogy megyében hivatkoznak rektifikációra. *Engel: Geschichte* I. 140, 142, 144. A jelenségre utal *Szabó: Magyarország népessége*, 78–79. A helyesbítésnek a felsoroltakon túl az elköltözés is oka lehetett. A rektifikációban, illetve a szegények számának megállapításában a bírának is részük volt. *Engel: i. m.* 144, 145.

²⁸ Az 1501. évi állapotot rögzítő Veszprém megyei számadásban olvasható: *Item iterum tempore exactionis taxe iudices iuramentum prestiterunt, rectificati sunt floreni 53.* (A római számot arab számmá írtam át.) Jelzetét lásd a 16. jegyzetben.

²⁹ *Szabó: Magyarország népessége*, 78–79.

³⁰ Az utóbbiak életben maradt tagjaira gondolva, a kétféle minősítést könnyen felcserélhették egymással. Gömör és Abaúj megyében közös rovatban is szerepelnek. *Engel: Geschichte* I. 32, 140.

³¹ Az 1488. évi lajstrom a ténylegesen adóköteles portákról tájékoztat, és *solvit* jellel különbözteti meg a fizető portákat a dikátoroknak valamilyen okból nem fizető portáktól.

Az egytelkes nemesek esetében más volt a helyzet. Ha 1488. évi szórványos, 1494. és 1495. évi tömeges adómegtagadásukat nézzük, nem gondolhatunk arra, hogy 1501-ben valamennyien eleget tettek adófizetési kötelezettségüknek, hanem sokkal inkább arra, hogy ebben az évben nem kellett adózniok.³² Az összehasonlításnál ezt a hiányt már figyelembe kell vennünk azzal együtt, hogy ebben az évben csak fél forintot szedtek. Ezért az alábbi táblázatban zárójelben azt is feltüntettük, hogy az 1501. évi adó egyforintos kulccsal számolva, mekkora összegnek felel volna meg.

	1488		1494		1495		1501	
	absz.	%	absz.	%	absz.	%	absz.	%
Behajtott adó	2832,5	66,1	1539,5	44,5	1717	49	923,5 (1847)	48,8
Különbözet	1455,5	33,9	1922,-	55,5	1784	51	969,- (1938)	51,2
Kirótt adó	4288,-	100,-	3461,5	100,-	3501	100	1892,5 (3785)	100,-

A rendelkezésünkre álló négy év adatai a királyi adózás hatékonyságának mintegy másfél évtizedes változásait tükrözik. Az érzékelhető mélypontot az 1494. év jelenti. Ebben az évben a kirótt adó alig haladta meg az 1488. évi 80%-át. A királyi kincstár számára behajtott adó 1494-ben nem érte el az 1488. évi 55%-át, miközben a különböző címen behajthatatlanul maradt adó tetemesen – mintegy 32%-kal – felülmúlta a megfelelő 1488. évi tételt. Pedig az 1494. évi állapotok nem voltak a legkedvezőtlenebbek. Mátyás halálát követően még rosszabb lehetett a helyzet.

Habsburg Miksa római király 1490 őszen erős sereggel támadt Magyarországra, s egészen Székesfehérvárig nyomult. Bár II. Ulászló király támogatása híján ifjabb Vitéz János veszprémi püspök a felkínált bécsi püspöki cím reményében átadta Veszprém várát a trónkövetelőnek, Miksa hadai nem csekély pusztítást tehettek a megyében.³³ A következő év nyarán, amikor II. Ulászló serege visszafoglalta Székesfehérvárt, Veszprémet és Szombathelyt, a megyén átvonuló királyi had újabb kárt okozhatott. Hasonló események játszódtak le az ország északkeleti részén, azzal a különbséggel, hogy itt II. Ulászló király trónkövetelő öccse, János Albert lengyel herceg volt a támadó.³⁴

³² A vásárhelyi szék egytelkes nemesei 1498-ban is vonakodtak fizetni. DF 278330. (Állami Központi Levéltár, Pozsony, Erdődy család galgóci levéltára, 51. sz.)

³³ *Ábel Jenő*: Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság. Bp. 1880. 103–104., *Kápolnai P. István*: I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490-ik évi feljegyzései. Századok 19 (1885), 162., *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1526. Bp. 1917. 52., *Hermann Wiesflecker*: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europe an der Wende zur Neuzeit. Band I. Jugend, burgundisches Erbe und Römisches Königtum bis zur Alleinherrschaft 1459–1493. München, 1971. 267, 288–308., *Solymosi László*: Kőszeg 1490. évi feladása. Vasi Szemle 37 (1983), 95–96. – Veszprém városa a vár átadása ellenére sem került el Miksa hadainak pusztítását. Még 1515-ben is emlékeztek arra, hogy Mátyás halála után a németek a furdót teljesen felégették. Veszprémi káptalani magánlevéltár, Szentmártonföldre 4. Vö. *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Sajtó alá rendezte Kredics László. Veszprém, 1977. 340–341. (Veszprém megyei Levéltár Kiadványai 1.)

³⁴ *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János 1473–1504. Bp. 1894. 167–174., *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor, IV. Bp. 1896. 346–350. A török betörésekre lásd *Uo.* 355–356.

Az 1494. évi számadáskönyv nemcsak a megyében, hanem országosan is az 1490–1491. évihez képest némileg javuló viszonyokat örökíthetett meg. A következő évi adatok további javulásról tanúskodnak. Az említett károkat, amelyekhez a délvidéken az állandósuló török betörések okozta pusztítások társultak, az ország azonban nem heverte ki. Az 1495. őszen kiadott királyi parancslevél még mindig arról intézkedett, hogy a törökök, lengyelek és németek által felégetett és elpusztított házakat nem kell megadóztatni.^{3 5}

Veszprém megye népességének helyzete a 16. század elejére még a kiróható adó tekintetében sem érte el az 1488. évit. Ha figyelembe vesszük, hogy 1488-ban az egytelkes nemesekre 215 forintot vetettek ki, továbbá, hogy a tíz vagy ennél több telekből álló 148 település bírait is megadóztathatták, míg 1501-ben az összes egytelkes nemes és feltehetően valamennyi bíró adómentes volt, az 1501. évi adó átszámítva és kiegészítve 4148 forintos adónak felelt volna meg. De még ez az összeg is jelentősen elmaradna a tizenhárom évvel korábitól.

A királyi kincstárt természetesen nem a kirótt vagy kiróható, hanem a beszedett adó érdekelte. E téren azonban alig volt némi javulás. A kincstár javára befolyt adó szemben az 1494. évvel, 1501-ben – akárcsak 1495-ben – megközelítette, de nem érte el a kirótt adó felét. Közben viszont jelentős mértékben növekedett az adószedésben részt vevők sallaríuma. 1494-ben a befolyt adó 13,8%-át, a következő évben 12,6%-át, míg 1501-ben 38,8%-át emésztették föl az adminisztráció (dikátorok, megyei tisztikar és mások) költségei. Ha feltesszük, ami igen valószínű, hogy az utóbbi évben az adminisztráció költségei egyforintos adó esetén sem lettek volna nagyobbak, a korábbiaknál akkor is lényegesen magasabb – 19,4%-os – arányt kapnánk. A kincstár számára közvetlenül vagy – a dikátorok által – közvetve hasznosítható összeg a 16. század elejére – a kisebb adókulctól függetlenül – az 1495. évihez képest nem nőtt, hanem némi-képp csökkent.

A kincstár bevételeinek kedvezőtlen alakulását az adminisztráció növekvő költségeinél sokkal inkább a dikátorok által különféle okból be nem szedett adó idézte elő. A kincstár számára behajtatlan adó összege mindhárom számadásban meghaladta a kirótt adó felét. Ebben nem kis része volt annak, hogy a földesurak egy csoportja bizonyos adómentességet, illetve kedvezményt élvezett. Az ily módon behajtatlanul maradt adó mennyisége és aránya azonban a 16. század elejére jelentősen csökkent. Ez a tendencia mégsem tükröződött az összképben. Ezt nem az adómehtagadás, amely különben 1494-ben, illetve 1495-ben volt számottevő, hanem az okozta, hogy időközben megnőtt az adózásra képtelen szegények és felperzselte porták száma. Az 1494-ben behajtatlanul maradt adó 5,5%-át, a következő évben 8,7%-át, míg 1501-ben már 25,9%-át szegénység és tűzkár miatt nem szedték be a dikátorok. A királyi kincstár bevételeinek így Veszprém megyében – és föltehetően másutt is – jelentős részben az adózók elszegényedése és javainak pusztulása, a növekvő adóképtelenség szabott gátat.

^{3 5}Imprimis, quod nobilis unius sessionis et rustici, quorum domus sive per Turcos, sive Polonos sive Alemanos combuste vel aliter funditus distracte et desolate sunt... non dicentur. Teleki oklevéltár, 180. – A kincstartó 1494. július 29-én meghagyja Sáros megyei adószedőinek, hogy Kassa város jobbágyaitól ne szedjenek adót, mert a zűrzavaros időkben sok kárt és pusztítást szenvedtek, s ezért a király felmentette őket az adózástól. DF 269423. (Kassa város titkos levéltára, Contributio G–13.)

A további összehasonlítás előfeltétele azon kérdések megválaszolása, hogy a szóban forgó három évben kik és hogyan adóztak, illetve a számadások adótételei hány portának, hány háztartásnak feleltek meg.

A három adószámadás egyike esetében sem ismerjük az adózás módját, a dikátorok feladatát részleteiben szabályozó királyi parancslevelet. Mint említettük, az 1491. évi mellett ismerjük az 1494. évi kassai adómegajánlást megelőző, illetve az 1495. évi budai adómegajánlást követő ciklusra vonatkozót. Az előbbiben az 1493 őszén tartott budai, az utóbbiban az 1495 őszén összeült szegedi országgyűlés rendelte el az adószedést.³⁶ Ennek ellenére elég pontosan megállapíthatjuk a három számadáshoz kapcsolódó adózás módját is.

Elterjedt nézet szerint az Ernusztféle megyei számadásokban minden egyes forint egy portát, illetve – pontosabb megfogalmazásban – egy jobbágy- vagy egytelkes nemesi portát képvisel, s minden portára országos átlagban két háztartás jut.³⁷ A megyék

³⁶ DL 59802., Sopron város oklevéltára I/6. 121–124., Teleki oklevéltár, 179–180. Utóbbi keltére lásd a 26. jegyzetet. Az előző évtizedből két parancslevelet ismerünk. A részletesebb 1482-ből, az általánosabb 1487-ből maradt fenn. DL 45920. (Említi Szabó: Magyarország népessége, 106. l. 90. jegyzet.), Kovachich: Supplementum II. 266–268.

³⁷ Mályusz: Magyarország, 117–118., Szabó: Magyarország népessége, 68., Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. I. (továbbiakban: Világi nagybirtok) Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 4 (1968), 338., Fügedi: Mátyás király, 491, 493. A kettes szorzóhoz kétféle megközelítés vezetett. Az egyik a magyarországi megyék adózását szlavón minta alapján képzelte el, vagyis ha ott füstönként fél forintot szedtek be, akkor a magyarországi megyékben a portákat terhelő egy forintot két háztartásnak kellett fizetnie. Mályusz: Magyarország, 123–124., Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. (továbbiakban: Társadalom Mohácsig) Bp. 1949. 243–244. E megközelítés feltevése jellegét hangsúlyozta Szabó: Magyarország népessége, 105–106. l. 86. jegyzet. A másik elképzelés az országos telekátlag – fél telek – alapján jutott el a kettes szorzóhoz. Szabó István: A magyarság életrajza. [Bp. 1942.] 50., Uő.: Magyarország népessége, 70, 77. – Szabó István az 1488. évi adólajstromot kivételként kezelte. Ebben szerinte minden egyes forint egy háztartást képviselt. Uő.: La répartition, 13. l. 48. jegyzet, Uő.: Magyarország népessége, 89., Uő.: Falurendszer, 193. Ugyanakkor ingadozó álláspontot foglalt el az 1475–1476-ra datált Közép-Szolnok megyei adólajstromot (DL 35800.) illetően. A Thallóczy által kiadott (Kamara, 180–185.) és Csánki I. 545–578. által datált és használt összeírásban szereplő települések forintban megadott adótételeit a porták számával azonosnak vette, és a háztartások kiszámításakor beszorozta kettővel. Egyúttal viszont megjegyezte, lehetséges, hogy ebben a megyében a kettes koefficiens alkalmazása túlzott. Szabó: La répartition, 10. l. 26. jegyzet. Valószínűleg ez a bizonytalanság okozta, hogy a falvak 15. századi nagyságrendjének kiszámításakor erre az adólajstromra – a veszprémmel ellentétben – már nem volt tekintettel. Uő.: Falurendszer, 193. Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. 184. l. 75. jegyzet szerint a Közép-Szolnok megyei adólajstrom feldolgozása során a kettes szorzó alkalmazását Szabó Istvánnak a fenti – más lehetőséget is megengedő – megállapításából kiindulva felül kell vizsgálni. Tonk érdekes módon jutott erre a helyes következtetésre. Amikor a településeket egyetemre járó diákjaik száma alapján rangsorolta, a Közép-Szolnok megyei Zilah püspöki mezőváros az egyenként 5–20 diákot adó helységek csoportjába került, de népességét tekintve messze kiemelkedett közülük; nem illett a 300–900 főt számláló települések sorába. Uo. 69, 73. Mivel Zilah népességét úgy számította ki, hogy lajstromban szereplő adóját beszorozta kettővel, majd az így kapott háztartásszámot a többi település esetében is alkalmazott szorzóval, csak a kettes koefficiens lehetett a kiugró lélekszám oka. Teljes mértékben oszton Tonk Sándor nézetét; Közép-Szolnok adólajstroma valóban feldolgozásra vár. Ez a munka, amely meggyőződésem szerint a veszprémihez hasonló eredményt hoz, többek közt lehetőséget ad annak megállapítására, hogy a kettes szorzó alkalmazása ebben az eset-

adója tehát a porták, kétszerese pedig a háztartások számával volt azonos. Eszerint Veszprém megye 1495 nyarán kirótt 3501 forint adója 3501 portának és kétszer ennyi – 7002 – jobbágy-, illetve egytelkes nemesi háztartásnak felelt volna meg. Az utóbbi szám – tekintettel a kettes szorzó országos átlag voltára – maga is átlagszám; a valószínűségben ennél több, de ennél kevesebb háztartás is lehetett a megyében.

A fenti állítás próbáját könnyen elvégezhetjük. Mindössze szembesítenünk kell az 1495. évi adatokat az 1488. évi adólajstromból nyert megfelelő tételekkel. 1488-ban Veszprém megye 4288 forint adója 4073 portát és 430 egytelkes nemesi kúriát, illetve ugyanennyi – összesen 4503 – háztartást képviselt.^{3 8} A különbség óriási: a két adózás közt eltelt hét év alatt a megye adója 18,4%-kal, portáinak száma pedig 22,3%-kal csökkent, miközben háztartásainak száma (átlagosan) 55,5%-kal nőtt. Ráadásul az adózásra alkalmasnak ítélt háztartások száma éppen akkor növekedett volna, amikor Hunyadi

ben mekkora torzulást okozott a mezővárosi és falusi népesség országos arányának kiszámításában. A Mátyás király halálát követő pusztításoktól távol fekvő Közép-Szolnok megye 1475 körüli és 1494–1495. évi adója között természetesen *lényeges* különbség nincs. *Csánki* I. 545., *Engel*: Geschichte I. 20, 134.

^{3 8} Összehasonlításul álljanak itt az eddigi feldolgozások adatai. *Csánki* III. 202. összesen 3987 forint körüli adóval számolt. Ebből 3780 forintot tett ki a „nemesi”, pontosabban a földesúri birtokok, 207 forint körüli összeget pedig az egytelkes nemesek adója. Mint láttuk, *Szabó István* más-más szempontból több ízben is foglalkozott a lajstrommal. Végösszeget azonban egyik esetben sem adott. Előbb a megye tíz mezővárosában (valójában 13 helységében) 841, míg 226 falvában 3173 háztartással, vagyis összesen 4014 portával számolt. *Szabó*: La répartition, 13. Másik alkalommal azt emelte ki, hogy 1488-ban a megyében 175 és fél egytelkes nemesi és 3173 jobbágyportát adóztatott meg, s az összes (3348,5) porta 5,2%-a volt az egytelkes nemeseké. *Uő.*: Magyarország népessége, 89. Nyilvánvaló, hogy előbb az egytelkes nemesekre, utóbb pedig a mezővárosi lakosságra nem volt tekintettel. Ha ennek figyelembevételével mindkét összeget korrigáljuk, egyaránt 4189,5 forintot, illetve háztartást kapunk. Csakhogy az utóbbi alkalommal azt is megjegyezte, hogy a megye összlakosságának kb. 3,5%-át egytelkes nemesség tette ki. Ez a megoszlás viszont az előbbtől igen eltérő, mintegy 5014 portaszámot, illetve háztartást tételez föl. *Éri*: Településtörténeti vázlat, 209. csak az egytelkes nemesek „400-nál nem sokkal több” kúriájáról szólt. A szerzővel készült interjú nyomán viszont *Tamás István* (Népszabadság, 1970. december 6-i szám) elmondja, hogy a megyéből 1488-ban 4098 forint adó folyt be a királyi kincstárba. A 276 összeírt település helyett Szabó István 266 (valójában 269), míg Éri István 264 helységgel számolt. Lásd a 8. jegyzetet. *Szabó*: Falurendszer, 198. szerint 30 faluban csak nemesi adózó lakott, *Éri*: Településtörténeti vázlat, 208. szerint pedig 25 helységnek két vagy több földesura volt. Valójában az előbbi csoportba 36, az utóbbiba pedig 37 település tartozott. Az eltérő településszámok hátterében az olvasati nehézségek mellett a településpárok, illetve triók különböző megítélése húzódik. Az adójegyzékben szereplő 104 világi földesurassággal szemben *Szabó*: Magyarország népessége, 90. szerint 1488-ban 108 világi földesúr jobbágyságait írták össze. Az egytelkes nemesek adózására vonatkozóan olvasd a 8. és a 39. jegyzetet. A megye népességének eltérő becslési módszereit és eredményeit lásd *Éri*: Településtörténeti vázlat, 211–212. *Szabó*: La répartition, 13. szerint a megyében megközelítően minden ötödik jobbágy, míg számításaim szerint csak mintegy 12%-uk lakott mezővárosban. A jelentékeny eltérés oka alapvetően a mezővárosok különböző megítélésében rejlik. Ez természetesen érinti a mezővárosi jobbágyosság 16–20%-os országos arányát. *Uo.* 24–25. (Lásd erre még a 37. jegyzet második részét.) Az egytelkes nemesek adózásának hibás megállapítása viszont az 1401 és 1526 közti periódusban a falvak nagyságára vonatkozó országos kimutatásokban (*Uő.*: Falurendszer, 193, 198–200.) érzeteti hatását, főként a kisebb nagyságrendi kategóriákban torzít. A képet a településpárok és triók eltérő megítélése is befolyásolja. A megyében 19 településpár és 2 településtrió volt adóköteles. Nem mindegy, hogy ezt a 44 külön-külön összeírt helységet önállóan tekintjük, vagy sem.

Mátyás halálát követően az események — mint láttuk — éppen az ellenkezőjét kellett volna, hogy kiváltsák. Ekkora és ilyen változást még egy gyökeres adóreform — a porta-fogalom mélyreható megváltozása — sem indokolna. Ilyesminek egyébként semmi jele. Az egyes birtokosok összehasonlítható adótételei sem utalnak olyan módosulásra, hogy ilyesmit kellene feltételeznünk. Az alábbi táblázat kisebb-nagyobb eltérései az adózásra képtelenek számában, továbbá a birtokviszonyokban és az adómentesség terén bekövetkezett változásokkal, valamint azzal magyarázhatók, hogy 1494-ben és 1495-ben csak azokról az összegekről van tudomásunk, melyek az adószedők részéről behajlatlanok maradtak.

	1488	1494	1495
Zápolyai István	928	657	802
Újlaki Lőrinc	*181,5	183	169
Esegvári György	71	83	67
Királyi vadászok	70	—	83
Török család	18	—	24

*Becsült érték

A nyilvánvaló ellentmondás, amely az 1488. évi adólajstrom feldolgozása és az 1495. évi, valamint — mutatis mutandis — az 1494. évi megyei számadásadatainak elfogadott értelmezése között fennáll, az Ernuszt-féle megyei számadások hasznosításának sebezhető pontjára, az alapok tisztázatlanságára hívja fel a figyelmet.

A rendek mind 1494-ben, mind 1495-ben egyforintos adót ajánlottak meg. Ez az elnevezés — akárcsak 1488-ban — nem zárja ki annak lehetőségét, hogy voltak, akik nem ennyit fizettek. Annak azonban határozottan ellentmond, hogy ezek lettek volna többségben, miként az az egyforintos adóval terhelt porta átlagosan két adózó háztartásra bontásából következne. Csak az adózók kisebb hányada fizethetett egy forintnál kevesebbet. Kik voltak ezek?

Az 1488. évi lajstromból megállapíthattuk, hogy 430 egytelkes nemes fejenként — kúriánként — fél forinttal adózott. Az eddig még nem hasznosított 1491. évi királyi parancslevél a tehetősebb zsellérek, az egytelkes nemesek és a tíz teleknél kisebb települések bírái számára egyaránt fél forint fizetését rendelte el.³⁹ A félforintos adózás

³⁹Item dicatores ipsi cum iudicibus nobilium vestris videant et considerent inquilinos, quorum qui sunt habiciores per medium aureum solvant et qui sunt inpotenciores nihil solvant. Nobiles vero unius sessionis per singula capita per medium aureum aut solveant aut nobiscum exercituandi venire teneantur. Decem sessionibus iobagonalibus iudex relaxetur, citra vero hoc est octo aut septem iudex solvat mediam taxam. DL 59802. Szabó István, mint láttuk, az 1488. évi lajstromból következtetett tévesen az egytelkes nemesek egyforintos adózására. *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája (továbbiakban: *Társadalom a Hunyadiak korában*) Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk.: Lukinich Imre. I. Bp. [1940.] 387–388. viszont ezt megelőzően az 1493. évi királyi parancslevél nyomán jutott ugyanerre a következtetésre. A parancslevélből megítélésem szerint azonban ilyesmi nem olvasható ki. — Itt jegyzem meg, hogy *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1947.] 213–214. szerint az egyházi nemesek „az egytelkes nemesek módján” adóztak. Az 1488. évi lajstromból ennek éppen az ellenkezője állapítható meg: a prédi-

ténye magából a számadáskönyvből is megállapítható. Abban ugyanis nemcsak egész (kerek) számú, hanem itt-ott fél forintra végződő adótételek is találhatóak.⁴⁰ Az utóbbiak az egytelkes nemesekre és a földesúri birtokokra, azaz a portákra vonatkozó tételek között is előfordulnak. Ez azt jelenti, hogy 1494-ben és 1495-ben az egytelkes nemesek mellett a földesúri alattvalók egy része is fél forinttal adózott. Az utóbbiak körét elég pontosan meghatározhatjuk. A kisebb települések falusbírái nem tartozhattak közéjük, mert az 1493. és 1495. évi parancslevél a bírókat egyöntetűen felmentette az adózás alól.⁴¹ Maradnak tehát a tehetősebb zsellérek, akik – az 1493. évi utasítás értelmében – földet vagy szőlőt műveltek, illetve kereskedtek.⁴² Számuk eltörpült az egy forinttal adózó többi földesúri alattvaló: az egész- és résztelkes jobbágyok és mások (egyházi nemesek, királyi vadászok stb.) mellett.

Nem kétséges, hogy az adókötelesek 1494-ben és 1495-ben is háztartásonként, közelebbről kúriánként, illetve házanként fizették a királyi adót, amint arra az 1495. évi parancslevél világosan utal, amikor adómentességben részesíti az elpusztult házak birtokosait.⁴³ Valamiféle eszmei adóporta, amely átlagosan két háztartást ölelt volna

álisok – amennyiben nem élveztek mentességet – a jobbágyokkal és a sajátos helyzetű szentgáli, horhi és németi királyi vadászokkal azonos módon adóztak, vagyis 1488-ban egyaránt egy forintot fizettek.

⁴⁰ *Engel: Geschichte* I. 20–39, 130–150. passim. 1494-ben az erdélyi egytelkes és román nemesek, 1495-ben pedig a Veszprém és az Ung megyei egytelkes nemesek adótétele végződik fél forintra. *Uo.* 39, 132. Ezekről nem szólva, *Szabó: Magyarország népeisége*, 78. a fél forintra végződő adótételeket azzal magyarázta, hogy egy-egy jobbágy vagy zsellér, amennyiben termelőeszközök értékhatára elérte a három forintot, „az elvi fél telek határát”, nem minősült szegénynek, hanem fél adóegységet, fél forintot fizetett.

⁴¹ Sopron város oklevéltára I/6. 123. (Az oklevél kiadásában és eredetijében [DF 204016.] szereplő *villis* helyesen *villici*.) Teleki oklevéltár, 180.

⁴² Sopron város oklevéltára I/6. 123. Vö. a 39. jegyzetben idézett 1491. évi parancslevéllel. Jellemző, hogy a király, amikor 1495-ben a miskolci zsellérek 1471-ben kapott adómentességét megerősítette, kikötötte, hogy a diósgyőri vár számára naponta meghatározott számú munkást állítanak ki. DL 17151. A számadáskönyv 1495-ben maga is utal Pilis megyénél zsellérekre. *Engel: Geschichte* I. 131. Említi *Szabó: Magyarország népeisége*, 79. A számadáskönyv egy esetben közvetlenül is hivatkozik félforintos adófizetésre. 1494-ben Gömör megyénél megjegyzi, hogy a nádor itteni birtokain az 513 verőcés csak fél forintot, összesen 206,5 forintot fizet. *Engel: Geschichte* I. 32. A verőcét Zsigmond király 1411. április 5. előtt kiadott rendelete kis portának (*valvam seu parvam portam vulgo wereche dictam*) mondja, amely a porta után kivetett kamara haszna felét fizeti. *Decreta regni Hungariae*. 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. Bp. 1976. (Publicationes Archivii Nationalis Hungarici II. 11.) 233. Zsigmond intézkedését említi *Juhász Lajos: A porta története 1526–1648* (továbbiakban: *A porta története*) *Századok* 70 (1936), 500–501.

⁴³ Teleki oklevéltár, 180. Idézve a 35. jegyzetben. Az Ernuszt-féle számadáskönyv többször utal házakra. 1494-ben Nógrád és Pilis megyében, valamint Győr városában (előzménye: DL 39324.), a következő évben a Baranya megyei Siklóson, továbbá Somogy és Pozsony megyében említ felperzselt, elhagyott, kiváltságos és egyéb házakat. *Engel: Geschichte* I. 26, 29–30, 31, 143, 144. A házak behajthatlan adótételei minden esetben egész számrá végződnek, vagyis a házak az esetek nagy többségében egy forinttal adóztak. Az eltérő elnevezéseken túl a ház (*domus*) és a füst (*fumus*) ebben is különbözött egymástól. Szlavóniában ugyanis a füstönként kivetett adó egyöntetűen fél forintot tett ki. *Uo.* 37, 146. Itt jegyezzük meg, hogy *Juhász: A porta története*, 497–503. a középkori porta-fogalom döntően törvényekre épülő áttekintését azzal zárta, hogy a porta középkori történetében lényegbevágó átalakulás nem volt.

fel, a középkorban nem létezett. A porta a maga konkrétágában létezett, mint a beltelek, a házhely kapuja, vagyis portája, amely adóegységként lényegében a külső tartozékok nagyságától függetlenül a teleknek, pontosabban a belteleknek vagy házhelynek, az ott élő és gazdálkodó háztartásnak felelt meg.

Állításunkat az 1488. évi adólajstrom hasznosítása során már igazoltuk.⁴⁴ Hogy a porta-fogalom azóta sem változott meg, azt az 1501. évi megyei számadás ékesszólóan bizonyítja.

Mint említettük, ebben az évben az összeírt háztartásokra félforintos adót vetettek ki, és az egytelkes nemeseket, valamint feltehetően a települések bíráit nem adóztatták meg. Mivel a számadásban nincsen fél forintnál kisebb számra végződő tétel, az adózás egységes volt; mindenki egységesen fél forintot fizetett. Amennyiben tehát a tehetősebb zselléreket is megadóztatták volna, azoknak is ennyit kellett adniok. Az egységes adókulcs révén az adóösszegeből könnyen kiszámíthatjuk az adózásra összeírt háztartások vagy porták számát. Veszprém megyében 1501 őszén az 1892 és fél forint adót kétszer ennyi, vagyis 3785 háztartásra vetették ki. Ennyi volt tehát a számadás végső összesítésében kitöltetlenül hagyott megyei portaszám.

Az 1501. évi számadásban három tétel világítja meg a *porta*, a telek – *sessio* – és a félforintos egységekben kirótt adó viszonyát. Az első arról tájékoztat, hogy Zápolyai János 500 egynehány *portát* kitevő birtokán a dikátorok 253 forintot nem szedtek be. Eszerint a félforintos adót a portákra vetették ki. Bár a számadás a pontos portaszámot nem közli, az adóösszegeből a félforintos adókulcs alapján megállapíthatjuk, hogy 1501 őszén a Zápolyai birtok 506 portája nem fizetett a kincstárnak.⁴⁵ Ezen a birtokon, amely Pápa mezőváros néven szerepel a számadásban, természetesen a pápai uradalmat vagy annak egy részét kell értenünk.⁴⁶

A másik részlet szerint Bakócz Tamás esztergomi érsek és Kamicsáci Horváth Márk Nagyszőlős, Berzseny, Dabrony és Kerta nevű birtokán a tűzzel elpusztított 76 telek (*sessio*) után nem hajtották be a rájuk kirótt 38 forintot. Itt tehát a félforintos adó a telket terhelte.

Abból, hogy a dikátorok az egyforintos adót portára vagy sessióra vetették ki, arra következtethetünk, hogy a *porta* és a *sessio* fogalmát szinonimaként használták. Hogy itt nem különbözőségről, hanem éppen megfelelésről van szó, azt a számadás harmadik – idevágó – részlete egyértelműen megerősíti.

Az 1501. évi számadás legérdekesebb tétele arról tájékoztat, hogy a megyére kirótt 1892 és fél forint adóból 59 és fél forint azért maradt behajthatlanul, mert bizonyos dupla telkeket csak egy portaként engedtek összeírni.⁴⁷ Az összadóhoz képest

⁴⁴ *Solymosi*: Adólajstrom, 129–133. A pápai nuncius 1462 táján készült jelentése és Mátyás király követének 1476. évi beszámolója a házak megadóztatásáról szól. *Fügedi*: Mátyás király, 485, 487. A házak Mátyás uralma alatti megadóztatását érinti *Juhász*: A porta története, 501–503. A háztartás és a család viszonyának tisztázása további kutatásokat igényel.

⁴⁵ A számadásban csak a római ötszázast írták ki, míg a további szám helyét üresen hagyták.

⁴⁶ Pápa mezővárosban azért nem lehetett 506 porta, mert a település portaszámái meglehetősen stabilak. 1488-ban 236, 1531-ben 253, 1536-ban 254, 1542-ben pedig 253 portát írtak össze benne. Régészeti Topográfia IV. 196.

⁴⁷ Item duplices sessiones sub una porta, quas connumerare preter unam non permiserunt, faciunt florenos 59,5. (A római számot arab számra írtam át.) A forrás jelzetét lásd a 16. jegyzetben.

jelentéktelen tételből a félforintos kulcs alapján kiszámíthatjuk, hogy a dikátorok mindössze 119 dupla telket találtak a megyében.

Az adószedők ez alkalommal is az általános elvet kívánták érvényesíteni: egy telket egy portának akartak számítani. De az adózók saját jól felfogott érdekükben 119 esetben megakadályozták ezt, és a dupla telkek után is csak annyi adót voltak hajlandók fizetni, amennyi egy porta után járt. Ezek a különös telkek minden valószínűség szerint olyan szomszédos, illetve osztott telkek lehettek, amelyek lakói közös kapun, közös portán át közlekedtek. Az adószedők ezeket két önálló teleknek tekintették, és a maguk módján felléptek az adózók törekvése ellen: a különös indokkal fizetetlenül hagyott összeget felvették számadásuk behajthatlan tételei közé. A dikátorok így éppen azzal a középkor végén is legfeljebb csak szórványosan jelentkező felfogással szegültek szembe, amelyet az Ernuszt-féle számadások kapcsán bíráltunk, miszerint (átlagosan) két telek vagy háztartás felelt volna meg egy portának.

Vitán felül áll, hogy a portát 1488 után is a telek szinonimájaként használták. Csakhogy melyik *sessio*-fogalom szinonimájaként? A középkor legalább kettőt ismert.

A források igen gyakran minden megkülönböztetés nélkül csak azt tüntették fel, hogy egy-egy birtok vagy birtokrész hány sessióból állt. A külső tartozékokra, a teleknagyságra ilyenkor nem ügyeltek, a beltelek értelmű sessiók számbavétele elégséges volt, mert a helyi meghatározottságú határbeli szántók és rétek amúgy is hozzájuk tartoztak. Ebben az esetben a *sessio* a beltelek, a házhely fogalmával volt azonos. Jelölhetett akár külső tartozékok nélküli zsellérhelyet is.

Máskor viszont, amint az például Garai Jób és Szécsi Miklós 1478. évi osztozásánál vagy a veszprémi püspökség birtokainak 1524. évi urbáriumában megfigyelhető, a földesurak és az utóbbinál a jobbágyok érdeke is megkívánta, hogy tekintettel legyenek a korántsem egyforma külső tartozékokra is. Az egyes településeken belül ezek nagysága szerint minősítették a telkeket: egész-, fél- és egyéb résztelket különböztettek meg.⁴⁸ A *sessio*-fogalom ezúttal az egész gazdaságot, a beltelket és külső tartozékait egyaránt felölelte.

A két felfogás közti különbséget egy példával tehetjük szemléletessé. Az 1478-as osztálylevél Berzsény 38 fél- és 6 negyedtelkéről, az 1498. évi leltár pedig 30 lakott telkéről tájékoztat.⁴⁹ Az utóbbiból nem, míg az előbbiből megállapíthatjuk, hogy a falu telki állománya húsz és fél egészteleknek felelt meg.

A porta-fogalom 1488 után is a külső tartozékoktól, a teleknagyságtól független *sessio*-fogalommal esett egybe. Ez következik abból is, hogy a számadás a tűzkárt szenvedett négy faluban csak sessiókat említ, pedig azokban – mint Berzsényenél láttuk – különböző telkek léteztek.

Az Ernuszt-féle megyei számadások az 1488. évi lajstromhoz hasonlóan kétféle: egy-, illetve félforintos kulcs szerint fizető háztartások adóiról tájékoztatnak. Az eltérően fizető háztartások adóját azonban nem különítik el egymástól, csupán azt az

⁴⁸DL 18145. (A székesfehérvári káptalannak Gutti Ország Mihály nádor 1477. december 1-i oklevelére tett 1478. november 24-i jelentése az osztozásról.) DF 276080. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Hungarica, Faszikel 1. fol. 100–145.)

⁴⁹DL 18145. (Nagyberzsény néven.) *Gay Károly*: Somlyó várának 1498. márcz. 12-én kelt leltári töredéke. *Történelmi Tár* 2(1901), 109.

összeget tüntetik fel – olykor önálló tételként –, amelyet az egytelkes nemesektől nem hajtottak be. Ezért az Ernuszt-féle megyei adóösszegek alapján az adózásra alkalmasnak vélt háztartások számát közvetlenül nem állapíthatjuk meg, legfeljebb szerencsés esetben az adót megtagadó egytelkes nemesek kúriáit vagy háztartásait számíthatjuk ki.

Az elmondottakat világítsuk meg egy példával. Veszprém megyére 1495-ben a dikátorok 3501 forint adót róttak, mégpedig úgy, hogy a háztartások zömére egy, míg az egytelkes nemesek és a tehetősebb zsellérek háztartásaira fél forintot vetettek ki. Mivel az összadóból 134 és fél forint fizetését tagadták meg az egytelkes nemesek, kétszer ennyi, vagyis 269 nemesi háztartás vonta ki magát az adózás alól. A fennmaradó 3366 és fél forintos összeg viszont az egyforintos tételek tömege mellett magában foglalja a tehetősebb zsellérek és az adózást vállaló egytelkes nemesek félforintos tételeit is. Ez az összeg tehát minimálisan 3367, ténylegesen azonban ennél több háztartást képviselt. Ha ehhez hozzáadjuk az adót megtagadó 269 nemest, akkor megállapíthatjuk, hogy 1495-ben Veszprém megyében a 3501 forint adót 3636-nál biztosan több háztartásra vetették ki.

Ezt az eljárást az Ernuszt-féle számadáskönyvben szereplő többi megye közül csak néhányban (Abaúj, Gömör, Pilis, Sopron, Trencsén és Ung megyében), továbbá Szlavóniában alkalmazhatjuk. Segítségével meghatározhatjuk azt a minimális háztartásszámot, amelynél biztosan többet írtak össze a dikátorok. Veszprém megye esetében – hála az adólajstromnak – ennél tovább is léphetünk, megmondhatjuk azt a maximumot is, amelynél biztosan kevesebb összeírt háztartás létezett a megyében.

Nem kétséges, hogy 1495-ben elérhetetlen maximum volt az 1488-ban összeírt 4503-as háztartásszám. Mátyás halálát követően a megye adózó képessége a vázolt események következtében leromlott, az adózás módja, az adózók köre pedig alig változott. 1488-ban feltehetően nem adóztak a kisebb települések bírái, míg 1495-ben egyetlen bíró sem fizetett, a tehetősebb zsellérek viszont adóztak. Az eltérések nagyjából kiegyenlíthették egymást.

Veszprém megye 1495. évi adója a biztosan meghaladt minimum és az elérhetetlen maximum által meghatározott alábbi tartomány valamelyik háztartásszámának felelt meg.

Adó		Háztartásszám					
absz.	%	minimum		középtérték		maximum	
		absz.	%	absz.	%	absz.	%
3501	100	3636	103,8	4069,5	116,2	4503	128,6

Úgy véljük, hogy a tényleges háztartásszám nem a tartomány közepe, hanem negyede táján helyezkedhetett el. Ha ugyanis a középtértéket fogadnánk el, 1495-ben – még a maximális 430 nemesi háztartással számolva is – az összeírt tehetősebb zsellérek száma meghaladná a hétszázat.⁵⁰ Ennek még a fele is sok. Ezért valahol a tartomány

⁵⁰ Az adóköteles tehetősebb zsellérek háztartásainak számát a következőképpen állapítottuk meg. Az összháztartásszám középtértékéből (kerekén 4069) levontuk a maximális 430 egytelkes nemesi háztartást. A fennmaradt 3639 háztartás fizette az összadóból a nemesek 215 forintos adójának levonása után kapott 3286 forintot. Mivel ezt az összeget a zsellérek félforintos, továbbá a

negyede táján levő 108%-nak megfelelő értéket, a 3781 háztartásszámot tekinthetjük reálisnak. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a kikövetkeztetett 1,08-as szorzót alkalmasnak tartjuk arra, hogy segítségével az Ernuszt-féle adóösszegeből hozzávetőlegesen meghatározzuk a Veszprém megyében összeírt háztartások számát. A szorzó első pillanatra kicsinek látszik. Ha viszont megfontoljuk, hogy 1488-ban a lajstrom adataiból pontosan kiszámítható szorzó 1,05 volt, inkább nagynak hat.

A kínálkozó kérdésre, hogy az 1,08-as szorzó mennyiben használható az Ernuszt-féle számadáskönyvben szereplő többi megye esetében, csak a további kutatások adhatnak választ. Annyi azonban – úgy véljük – minden vizsgálat nélkül már most is megkockáztatható, hogy alkalmazása révén sokkal inkább megközelíthetjük a valóságot, mint a javasolt kettes koefficiens segítségével. Az Ernuszt-féle számadáskönyv megyei adótételeiből a kettes szorzóval nem lehet kiszámítani az összeírt háztartások számát. Következésképpen az így megállapított háztartásszámra épülő és az országban a 15–16. század fordulóján kerekén 3,5–4 millió főnyi lakosságot produkáló népességbecslés alapjaiban hibás.

Az 1494-ben Veszprém megyében összeírt háztartások számának meghatározásakor már nem követhetjük az egy évvel későbbi adatnál alkalmazott módszert, mert az 1494. évi számadásban a hátralékos egytelkes nemesek adója több földesúri birtok adójával összevontan szerepel. Az 1,08-as szorzó segítségével viszont kiszámíthatjuk, hogy 1494-ben megközelítően 3739 jobbágy-, nemesi és egyéb (prédiális, királyi vadász) háztartást írtak össze a megyében. Így most már nemcsak a négy év adóját, hanem az annak megfelelő háztartásszámot is egybevetethetjük.

Év	Kirótt adó (forintban)	Összeírt háztartások száma
1488	4288	4503
1494	3461,5	3738
1495	3501	3781
1501	1892,5	3785

Az összehasonlításhoz idézzük fel, hogy 1494-ben, 1495-ben és 1501-ben feltehetően a nagyobb települések bíráit sem sorolták az adókötelesek közé, az utóbbi évben pedig emellett még az egytelkes nemeseket sem írták össze, míg 1488-ban az adószedők 430 egytelkes nemeset és valószínűleg a 148 nagyobb helység élén álló bíró háztartását is számba vették.⁵¹ Mindezeket figyelembe véve, hasonló megállapítást tehetünk, mint

jobbágyok és mások forintos adótételei tették ki, egyismeretlenes egyenlet segítségével kiszámítottuk, hogy 706 zsellér volt adóköteles. Ha elfogadjuk azt a nézetet, amely száz jobbágyra 20–30 zsellért számít (*Szabó: Magyarország népessége, 83–84.*), a 706 adóköteles zsellér már önmagában – az adómentes zsellérháztartások nélkül – is jóval meghaladná ezt az arányt. A 3781 háztartásszám esetében – ugyancsak a maximális 430 egytelkes nemesi háztartást véve alapul – az adóköteles zsellérek száma 130 főt tenne ki, ami elfogadhatónak látszik.

⁵¹A bírók adózása terén minden bizonnyal 1488-ban csak a kisebb települések bíráit felmentő 1482. évi parancslevél (DL 45920.), míg a másik három évben a bírakat egyöntetűen mentesítő 1493. vagy 1495. évi parancslevél (lásd a 41. jegyzetet) érvényesült.

az adók egybevetésénél. Hunyadi Mátyás halála után komoly visszaesés, majd lassú emelkedés következett. A megye összeírt, illetve összeírható háztartásainak száma azonban a 16. század elején is jelentősen elmaradt az 1488. évi helyzettől. Az eltérést migrációval, a megye határainak esetleges kisebb-nagyobb módosulásával vagy a pestisjárvány esetleges pusztításával nem magyarázhatjuk.⁵² Az összeírt vagy összeírható háztartások számának alakulását döntően a megye népességének az 1488. évinél rosszabb állapota, elszegényedésének mértéke, a szegénység miatt adózásra alkalmatlan rétegek nagyságrendje határozta meg.

Ha ismerjük az átlagos teleknagyságot, a földesúri hatalom alatt élők összeírt háztartásszámából kiszámíthatjuk a birtokukban levő telki állományt. Az országos átlag a középkor végén fél telek körül mozgott.⁵³ Az 1478. és 1524. évi források szerint Veszprém megyében az átlagos gazdaság ennél nagyobb, mintegy 0,6 telek lehetett. Ennek alapján 1488-ban a jobbágyok, egyházi nemesek és a királyi vadászok *összeírt* 4073 háztartása megközelítően 2444, míg 1501-ben a számba vett 3785 háztartás 2271 egész telken gazdálkodott, nem tekintve az esetleges bérleti földeket, pusztá telkeket. A másik két évben hasonló számítást nem végezhetünk, mert a földesúri uralom alatt élők háztartásainak száma pontosan nem különíthető el a nemesi adózóképtől.

A megyei számadások alkalmasak arra, hogy adótételeikből a megfelelő szorzó birtokában megállapíthassuk az összeírt háztartások számát. Vajon arra is alkalmasak, hogy segítségükkel a birtokviszonyokat, illetve az egytelkes nemesek számát is megismerhessük?

Az 1488. évi adólajstrom Veszprém megye 130 egyházi és világi földesuráról tájékoztat. Ezzel szemben az Ernuszt-féle megyei számadások név szerint mindössze hat, illetve kilenc, az 1501. évi számadás pedig nyolc földesúr megyebeli birtokát említi. Mindebből kézenfekvő a következtetés: a megyei számadások nem tükrözik a birtokmegoszlást. A birtokviszonyok bemutatására alkalmatlanok, mert csak azok a földesuraságok szerepelnek bennük, akiknek birtoka valamilyen okból akkor éppen nem adózott. A földesurak igen esetlegesen és rendkívül kevesen kerültek a számadásokba, a jelentősek mellett helyet kaptak a jelentéktelenek is. Ezért az adószámadásokból sem egy megye, sem az ország birtokviszonyaira nem következtethetünk, mint azt az Ernuszt-féle számadáskönyv alapján Acsády Ignác tette.⁵⁴

További kérdés, hogy a számadásokban felsorolt földesurak behajtatlan adótételei mennyiben fejezték ki birtokaik, vagyonuk nagyságrendjét. A válaszadáshoz ismerni kellene, hogy az adóösszeg egyfelől a birtokállomány egészére vagy részére vonatkozik-e, másfelől hány háztartásnak felel meg. Minthogy többnyire e kérdések egyikére sem adhatunk pontos feleletet, csak annyit mondhatunk, hogy a földesuraságnak biztosan

⁵² Az 1495. évi adószámadások Pozsony, Bars és Vas megyében hivatkoznak a pestis pusztításaira. *Engel: Geschichte* I. 144–146. Említi *Szabó: Magyarország népessége*, 64.

⁵³ *Szabó: Magyarország népessége*, 77. Veszprém megyére vonatkozóan lásd *uo.* 74.

⁵⁴ A világi nagybirtokosoknak a számadáskönyv alapján összeállított listáját lásd *Acsády Ignác: Régi magyar birtokviszonyok. 1494–1598.* (továbbiakban: *Birtokviszonyok*) Bp. 1894. 32–39. Eljárását más szempontból bírálta *Engel: Világi nagybirtok*, 337–343.

volt akkora vagyona, mint amekkorát a számadásban behajthatlan adója képviselt.^{5 5} Ez viszont igen kevés ahhoz, hogy a tényleges birtokviszonyokat ábrázolhassuk.

A birtokmegosztás szempontjából némiképp hasznosíthatónak látszik a számadások azon tétele, amely a földesuraknak nyújtott adókedvezményről tájékoztat. Mint tudjuk, 1493-tól minden száz jobbágy után öt, azaz minden húsz jobbágy után egy servitor vagy factor adóját elengedték a földesuraknak.^{5 6} Jogos a feltevés, hogy a kedvezmény összegéből kiszámíthatjuk, hogy mennyi volt a legalább húsz jobbágygal bíró földesurak birtokainak teljes adója, illetve háztartásainak a száma. Egészen pontos adatokra természetesen nem számíthatunk, mert nem tudjuk megbecsülni a földesurak húsz és ennek egész számú többszöröse fölötti, vagyis kedvezményben nem részesített jobbágyainak a számát, és azt sem, hogy közülük hányan fizettek egyforintos helyett félforintos adót. Mindezt figyelembe véve, Veszprém megyében a kedvezményt élvező földesurak 1494-ben legalább 1806, egy évvel később 3444, a 16. század elején pedig 2310 összeírt háztartás fölött rendelkeztek. A nagy eltérés jelzi, hogy a számadások

^{5 5}Ezt – enyhén szólva – zavaros porta-fogalma ellenére már *Acsády*: Birtokviszonyok, 31, 34, 39. is megállapította. *Engel*: Világi nagybirtok, 339–342, 388–389. ennek igazát is megkérdőjelezi, amikor azt mondja, hogy egyes főurak – Zápolyai István és mások – teljes vagyonnal, egész birtokállománnyal szerepelnek az Ernuszt-féle számadáskönyvben, kivéve természetesen az abból hiányzó megyékben fekvő birtokaikat. Az adótételek azonban még a leghatalmasabb földesurak esetében is csak vagyonuk – jobbágyportáik számának – minimumát képviselik, mert nem tudjuk, hogy az adott összeg valójában hány portának felelt meg, hogy szegénység miatt, továbbá a servitorok mentessége címén vagy más kiváltság okán hány porta adója hiányzik belőle. Részint ezek a változó tényezők magyarázzák, hogy Zápolyai István behajthatlan adótételei a két évben 145 forint különbséget mutatnak Veszprém megyében. A birtokviszonyok változása, az időközben (a két adózás között) megszerzett somlói uradalom (DL 20315.) Veszprém megyei birtokainak, Dobának és Nagyberzsénynek az adója ugyanis legfeljebb csak a különbség felét fedezte. A nagybirtok nem teljes képviselőre egyébként közvetve már *Mályusz*: Társadalom a Hunyadiak korában, 431. l. 249. jegyzet utalt.

^{5 6}Sopron város oklevéltára I/6. 123., Teleki oklevéltár, 180. A sajátos mentesítés újdonság jellegét mutatja, hogy 1491-ben még nem öt, hanem négy főre vonatkozott. DL 59802. A számadáskönyv a kedvezmény kapcsán hol királyi parancslevélre, hol az országlakók rendelkezésére hivatkozik. *Engel*: Geschichte I. 20. és passim. A kedvezmény kialakulásával az 1491. és az 1493. évi adatok említése nélkül részletesen foglalkozik *Szabó*: Magyarország népessége, 85–86. Szabó István szerint a kedvezmény 1494-ben és 1495-ben maradéktalanul nem érvényesült, 5% helyett csak mintegy 3,5%-ot tett ki a mentesítettek aránya. Az eltérést azzal magyarázta, hogy a húsz jobbágytól kisebb birtokkal rendelkezők nem kaphattak engedményt. *Uo.* 86–87. Indoklása a számadáskönyv nyomán további kiegészítést kíván. Először arra utalunk, hogy a servitorok vagy factorok adótétele 1494-ben Ung és Kraszna, 1495-ben pedig Nógrád megyében fél forintra végződött. *Engel*: Geschichte I. 21, 37, 132. A servitorok között tehát voltak olyanok, akinek csak fél forinttal kellett adózniuk, ha nem részesültek volna kedvezményben. Ezek nyilvánvalóan tehetősebb zsellérek voltak, akik inkább beálltak servitornak, mint a telkes jobbágyok, akiknek gazdasága kevésbé bírta el a felvállalt szolgálat költősegeit. Mivel a servitorok között a tehetősebb zsellérek aránya nagyobb lehetett, mint az adózók között, a mintegy 3,5%-os arány az előbbiekre hátrányára torzít. Másodszor azzal is számolni kell, hogy a földesurak egy részének az adott megyében nem volt annyi *jobbágy állapotú* servitora, mint amennyit birtokuk arányában mentességben lehetett volna részesíteni. A királyi adószedők 1495-ben Torna megyében a nádor birtokai után 602 forintot nem hajtottak be, míg servitorai után tíz forintot engedtek el. *Engel*: Geschichte I. 131. A birtoknagyságnak megfelelően tehát minimut 30 servitort kellett volna mentesíteni az adótól. Ezzel szemben – mindenkit fél forinttal adózónak számítva – maximum csak 20 részesült kedvezményben.

eme tétele sem használható a birtokmegoszlás valamelyes szemléltetésére. Az 1488. évi lajstrom a megyében a húsz vagy ennél több adókötelessel bíró 30 földesúr birtokán mintegy 3543 háztartást írt össze. Ez a tény valószínűsíti, hogy a valóságnak leginkább az 1495. évi adat felelt meg.

A számadások nemcsak a birtokviszonyok ábrázolására alkalmatlanok, hanem arra is, hogy az egytelkes nemesek számát megállapíthassuk. Mint láttuk, a számadásokban az egytelkes nemesek közül csak azok külön adótétele szerepel, akik megtagadták az adót. Ebből a tételből a félforintos kulcs ismeretében természetesen csak a renitens egytelkes nemesek háztartásainak számát határozhatjuk meg, míg a békés adófizetőkét nem. Így kiszámíthattuk a 134 és fél forintos tételből, hogy Veszprém megyében 1495-ben 269 nemes nem adózott. Az 1494. évi számadás még ennyit sem tett lehetővé. Abban ugyanis az egytelkesek nem szerepelnek külön tétellel; a behajthatlanul maradt 276 forint mellettük még azokra is vonatkozott, akik hozzájuk hasonlóan megtagadták az adófizetést. Ha nem ismernénk, hogy 1488-ban 430 egytelkes nemeset írtak össze a megyében, sejtésünk sem lehetne arról, hogy az 1495. évi adat – a renitens 269 nemes – hogyan viszonyul az összképhez.

Az Ernusztféle számadáskönyv és az 1488. évi lajstrom alapján mégis kísérlet történt az egytelkes nemesek számának megbecslésére. *Szabó István* kiszámította, hogy azokban a megyékben, amelyekben a számadáskönyv egytelkes nemesekre utal, ezek a tételek az adó alá vett összes portákhoz képest 1494-ben 3,11%-ot, a következő évben pedig 3,33%-ot tettek ki. Ugyanakkor Veszprém megye 1488. évi lajstromából megállapította, hogy a megyében összeírt „jobbágyi és egytelkes nemesi porták közös számából 5,2% esett” az utóbbiakra. A fenti arányok birtokában aztán 4%-ban – hozzávetőlegesen azok középpértékében – rögzítette az egytelkes nemesek részesedését az összporthoz. Ennek megfelelően úgy vélte, hogy a 250 ezerre becsült országos portaszámból mintegy tízezer esett az egytelkes nemesekre, s portaszámuk a kettes koefficiens alkalmazásával kétszer ennyi háztartásnak felelt meg. Eszerint a középkor végén megközelítően húszezer egytelkes nemesi háztartás lett volna Magyarországon.^{5 7}

Ez a becslési mód több ponton is kétségeket ébreszt. A porta és a háztartás összefüggésére, a kettes szorzóra, melynek alkalmazása csak az egytelkes nemesek esetében helyes, de nem a portákat, hanem az adót illetően, továbbá az 1488. évi lajstromot érintő kisebb-nagyobb pontatlanságokra ezúttal nem térünk ki. Az alábbiak viszont feltétlenül ide kívánkoznak.

Az Ernusztféle számadáskönyvben szereplő 43 anyaországi megyéből a két évben összesen 28 vagy (ha a Pozsonnyal együtt említett Mosont is ide számítjuk) 29 megye, valamint a hét megyét felölelő Erdély és a négy megyére kiterjedő Szlavónia adótételei utalnak renitens egytelkes nemesekre. Ráadásul az anyaországi megyék közül 12 számadásában mindkét évben előfordul ilyen adat. A negyvennél több adótételből viszont mindössze hét megye (Abaúj, Gömör, Pilis, Sopron, Trencsén, Ung és Veszprém), valamint Szlavónia egy-egy adata illette csak az adót megtagadó egytelkes nemeseket, míg a többi – mint Veszprém megye 1494. évi számadásában láttuk – nemcsak a renitens egytelkesekre, hanem azokra is vonatkozott, akik hozzájuk hasonlóan nem kívántak

^{5 7}*Szabó: Magyarország népessége, 77, 89.*

adót fizetni.⁵⁸ Szabó István – noha jelezte, hogy az egytelkesekkel együtt „mások” adója is szerepel – számításában erre nem volt tekintettel. Arányszámái így a hátralékos egytelkes nemeseknél nagyobb rétegre terjednek ki. Felfogása értelmében 1494-ben minimum 552 egytelkes nemes élt volna Veszprém megyében az 1488. évi 430 háztartással szemben.

De nemcsak az Ernuszt-féle számadáskönyvből, hanem az 1488. évi lajstromból megállapított arány is hibás. Szabó István ugyanis az összporták kiszámításánál Veszprém megyében megfeledezett a mezővárosi jobbágyokról. Ha őket is figyelembe veszi, saját adatai szerint az egytelkes nemesek részaránya az összportákhoz képest nem 5,2%, hanem csak 4,2% lett volna.⁵⁹

Végül módszertanilag kérdéses, hogy az egytelkes nemesek országos részarányának kiszámításában ekkora része legyen egyetlen megyének, amely ráadásul bővelkedett egytelkes nemesekben. Az elmondottak alapján az egytelkes nemesek számára vonatkozó becslést nem tartjuk elfogadhatónak. Következésképpen az is kétséges, hogy az egytelkes nemesek mindössze kétszer annyian lettek volna, mint a jobbágybirtokos nemesek.⁶⁰

* * *

Veszprém megye 1488. évi adólajstromának jelen feldolgozása, mint arra több ízben rámutattunk, jelentős mértékben eltér az eddigiektől. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a tapasztalt különbségek csak kis mértékben vezethetők vissza olvasati nehézségekre. Sokkal nagyobb része volt azokban a mezővárosok és a településpárok, illetve

⁵⁸ Engel: Geschichte I. 23. és passim. Szabó: Magyarország népessége, 89. és 109–110. 1. 152. jegyzet idézi az egytelkesek másokkal közös adótételeinek egy részét. Molnár: Társadalom Mohácsig, 244–245. sem volt tekintettel arra, hogy az egytelkesek itt másokkal együtt szerepelnek.

⁵⁹ Szabó: Magyarország népessége, 89., Uő.: La répartition, 13. Valójában az egytelkes nemesek részaránya a megyében 9,5%-ot tett ki.

⁶⁰ Szabó: Magyarország népessége, 87, 90. szerint 1500 táján a rendi nemesség mintegy 30 ezer háztartást számlált, s ebből a jobbágybirtokosok száma tízezer, az egytelkes nemeseké pedig húszezer volt. Szabó Istvánnak mind az egytelkes, mind a jobbágybirtokos nemesekre vonatkozó becslését más szempontból nem tartja elfogadhatónak és redukálja F. Maksay: „Le pays de la noblesse nombreuse”. Etudes Historiques Hongroises 1980 publiées à l’occasion du XVe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. I. Bp. 1980. 183. Maksay Ferenc szerint a tízezer egytelkes nemesi porta húszezernél kevesebb háztartást képviselt, mert a telekaprozódás folyamata náluk nem volt azonos a jobbágyoknál tapasztalttal, akik átlagosan és megközelítően fél telek birtokosai voltak. A jobbágybirtokosok esetében azt kifogásolja, hogy a becslés mindössze hat – helyesen négy – megye adataira épült, s a kapott eredményt Szabó egyszerűen beszorozta kettővel. Javasolt becslése – 18 ezer egytelkes és hét ezer jobbágybirtokos nemes – azonban semmivel sem nyugszik biztosabb alapon, mint Szabó Istváné. Adatainak hátterében lényegében Molnár: Társadalom Mohácsig, 255. becslése áll. Maksay másik számítása (i. m. 185.) már biztosabb alapokon nyugszik. Eszerint 1550 táján 12–14 ezer egytelkes és mintegy négyezer jobbágybirtokos nemesi háztartás volt a magyar királyságban. Vö. Maksay Ferenc: Magyar birtokostársadalom a XVI. század közepén. (A rovásadóösszeírások vizsgálatának néhány tanulsága) Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk.: Bertényi Iván. Bp. 1980. 183–185., Uő.: „A sok nemes országa.” Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom-művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 289–291.

triók megítélésében jelentkező eltérő szemléletnek⁶¹ és még nagyobb a forrásfeldolgozás hibáinak.

A páratlanul értékes lajstrom ismeretében megvizsgáltuk a megyei számadások, különösen az Ernusztféle 1494–1495. évi számadáskönyv történeti hasznosításának főbb lehetőségeit. Elemzésünk során arra a következtetésre jutottunk, hogy a középkor végén Magyarországon élő jobbágyok és egytelkes nemesek háztartásszámaira, valamint az egytelkes nemesek és a jobbágybirtokos nemesek arányaira vonatkozó számítások hibásak, továbbá a döntően az adóból tévesen megállapított háztartásszámmra épülő népességbecslés nem elfogadható. A számadáskönyv hasznosításának lehetőségei az említett rétegek számát és arányait, valamint a birtokmegoszlást illetően, még helyes portafogalom alkalmazása esetén is – enyhén szólva – korlátozottak. Veszprém megye 1488. évi adólajstroma e tekintetben – rendkívüli helytörténeti értéke mellett – országos szempontból is kiemelkedő jelentőségű forrás. A feldolgozása révén elért eredmények és még inkább az összehasonlítás során támadt – megítélésem szerint – jogos kételemek remélhetőleg serkentőleg hatnak az újabb kutatásokra.

Ласло Шоймоши: Отчетная книга Эрнуста и численность населения конца средних веков
(О достоверности комитатских налоговых отчетов как источников средних веков)

Данная публикация является отрывком объемистого труда, освещающего неизданный список налогов комитата Веспрема от 1488 года. Автор затрагивает вопросы, далеко выходящие за пределы комитата. Информации, полученные из списка налогов он сравнивает с данными, относящимися к комитату Веспрем, отчетной книги 1494–1495 гг. королевского казначья Жигмонда Эрнуста, а также и с другими источниками связанными с налогами того времени и на основе которых автор приходит к совершенно новым консекуенциям по отношению подсчетов, раньше проводимых на основе отчетной книги в связи с установлением численности населения конца 15 века Венгрии. По существу вопроса автором установлено, что налогообложение проводилось по хозяйствам, что основная масса налогоплательщиков по одному форинту, а небольшая группа – из которых мелкие дворяне (*nobiles unius sessionis*) и зажиточные батраки (*inquilini*) – заплатила по половине форинта. Отсюда выходит, что из сокращенных налоговых статей – хотя до сих пор с двойным сножителем считали – теперь уже надо работать с расчетным коэффициентом намного меньше (в данном случае: 1,08) и таким образом получаем достоверное число налогообязанных хозяйств. Так как численность народонаселения Венгрии конца средних веков до сих пор была определена на основе неверных данных хозяйств, в будущем ученые должны создать новые основы для правильной оценки численности населения государства.

⁶¹ *Solymsosi*: Adólajstrom, 154–160. – Itt említjük meg, hogy a népességbecslés speciális problémáival foglalkozik *Szegfű László*: A „láthatatlanok” (Adatok mezővárosaink XVI. század eleji lélekszámának kutatásához). A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1983. 47–58.

László Solymosi: Ernuszt's Account-Book and the Number of the Hungarian Population
in the Late Middle Ages

(On the Source Value of Medieval county Tax Accounts)

The study is part of a longer work: an analysis of county Veszprém's unpublished tax lists, but it also raises questions of wider significance. It compares the information obtained from the tax lists with the data in the 1494–1495 Tax Account Book of Royal Treasurer Zsigmond Ernuszt on county Veszprém and other sources on taxation of the period and arrives at new conclusions concerning the way of estimating the population number of Hungary at the end of the 15th century. His main point is that the taxes were levied on households and most tax-payers paid one forint, some of them (for example the *nobiles unius sessionis* and *inquilini*) half a forint. Consequently the multiplier to be used to calculate the number of taxable households on the basis of the items in the Account Book should be smaller than the so far accepted 2 (in the case of the county examined 1.08). As the population of Hungary in the Late Middle Ages was estimated on the basis of incorrectly calculated household numbers, these figures will have to be reconsidered.